

Počátky veřejného osvětlení Ostravy (1836–1918)

1. část Olejové a petrolejové osvětlení

Mgr. Jozef Šerka, Magistrát města Ostravy

Počátky budování veřejného osvětlení v Ostravě spadají do roku 1836, kdy se moravskoostravský magistrát rozhodl zakoupit prvních šest olejových lamp k osvětlování ulic. Neví se, co přesně přivedlo ostravské radní na tuto myšlenku, zdá se však, že to zpočátku nebyla skutečně naléhavá potřeba, nýbrž jen prostá snaha držet krok s dobou. V té době byla Moravská Ostrava stále ještě jen malým a takřka bezvýznamným poddanským městem s ani ne dvěma tisíci obyvateli, které dosud téměř nevykročilo za obvod svých středověkých hradeb. Když byl záměr zdůvodňován vrchnostenskému úřadu v Hukvaldech, nehovořilo se ještě o velkém pouličním ruchu, větší frekvenci dopravy ani o rostoucí trestné činnosti v nočních hodinách, nýbrž jen o příkladu měst v blízkém sousedství: „Protože většina menších měst v našem kraji má svá náměstí a hlavní ulice osvětleny,“ je v dopise z 28. prosince 1836, „nechce ani Moravská Ostrava v tomto bodě zůstat pozadu.“

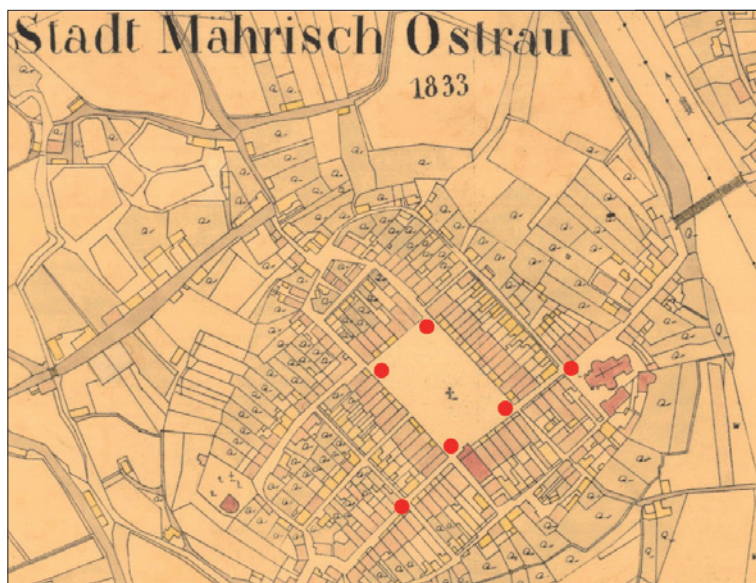
Tehdy bylo veřejné osvětlení již zavedeno ve větších a významnějších městech Moravy i Slezska; např. v Brně je doloženo v roce 1781 (lojové svítlny), v Olomouci byly v roce 1811 použity smolné páncvice umístěné na nárožích domů (nahrazeno olejovými lampami v roce 1825). Opava zprovoznila osvětlení olejovými lampami v roce 1804, Kroměříž zřejmě mezi lety 1817 a 1819. O situaci v malých městech a městečkách není v tomto ohledu k dispozici dostatek informací, přesto je jisté, že ani zde Moravská Ostrava nepatřila k posledním; např. v Tišnově se první lampy objevily v roce 1841, v Ivančicích až o deset let později. A v blízkém Místku, tehdy jen o málo větším než Moravská Ostrava, je k roku 1840 doloženo devatenáct olejových lamp, takže lze předpokládat, že zde veřejné osvětlení nebylo zavedeno o mnoho let dříve.

Z dochovaných dokumentů vyplývá, že první lampy veřejného osvětlení byly do Moravské Ostravy v roce 1836 dovezeny z Prahy a tamtéž patrně i zhotoveny, to vše nákladem 80 zlatých a 51 krejcarů konvenční měny. Šlo o tzv. argandické lampy (nazvané podle švýcarského vynálezce Aimé Arganda, který zdoko-

nalil lampy zavedením kulatého dutého knotu a skleněného cylindrického krytu zcela zakrývajícího plamen), v nichž byl na zkoušku použit dřevitý olej a poté olej řepkový, který byl využíván až do 60. let 19. století.

Lampy používané počátkem 19. století v Praze měly více podob, a proto nelze jednoznačně říci, jak vypadaly první ost-

v Hranicích. Ostravští měšťané mezitím na základě nabytých zkušeností dospěli k názoru, že pro řádné osvětlení města bude třeba ne šesti, ale nejméně dvanácti lamp, nesetkali se však s pochopením. Postoj krajského úřadu v této otázce nebyl vůbec vstřícný; pořízení lamp sice do datečně schválil, ale jen pod podmínkou, že magistrát už nebude svévolně dispono-



Obr. 1. Schéma rozmístění prvních olejových lamp v Moravské Ostravě v letech 1836 až 1837

navské lampy. Lucerny mohly mít jak kulový, tak i válcovitý tvar, bývaly zpravidla umístěny na konzolách na zdech domů nebo na dřevěných či litinových stožárech. Rostlinný olej měl nízkou vztlakovost, a proto musela být nádržka s olejem umístěna mimo lucernu nebo uvnitř lucerny na vyvýšeném místě nad hořákem.

Čtyři lampy byly instalovány v rozích hlavního (dnešního Masarykova) náměstí, zbylé dvě zřejmě ve Velké a Kostelní ulici, kudy v té době procházela nejdůležitější ostravská komunikace, tzv. císařská silnice, spojující Opavu s Těšínem. Je přitom zajímavé, že osvětlení bylo uvedeno do provozu a fungovalo nejméně jeden rok bez schválení vrchnostenského úřadu v Hukvaldech, který se až v roce 1838 vyjádřil v této věci kladně s podmínkou, že svůj souhlas vysloví i krajský úřad

vat s obecními penězi bez předchozího schválení nadřízených úřadů. O dalším rozšíření osvětlení nemohlo být ani řeči, protože „stav šesti lamp policejním potřebám již vyhovuje a musí být ponecháno soukromníkům, kteří též vůbec nejevili pro veřejné osvětlení v Ostravě žádnou ochotu, aby si zajistili své pohodlí z vlastních prostředků“. Na několik dalších let bylo tedy rozšiřování veřejného osvětlení zapovězeno.

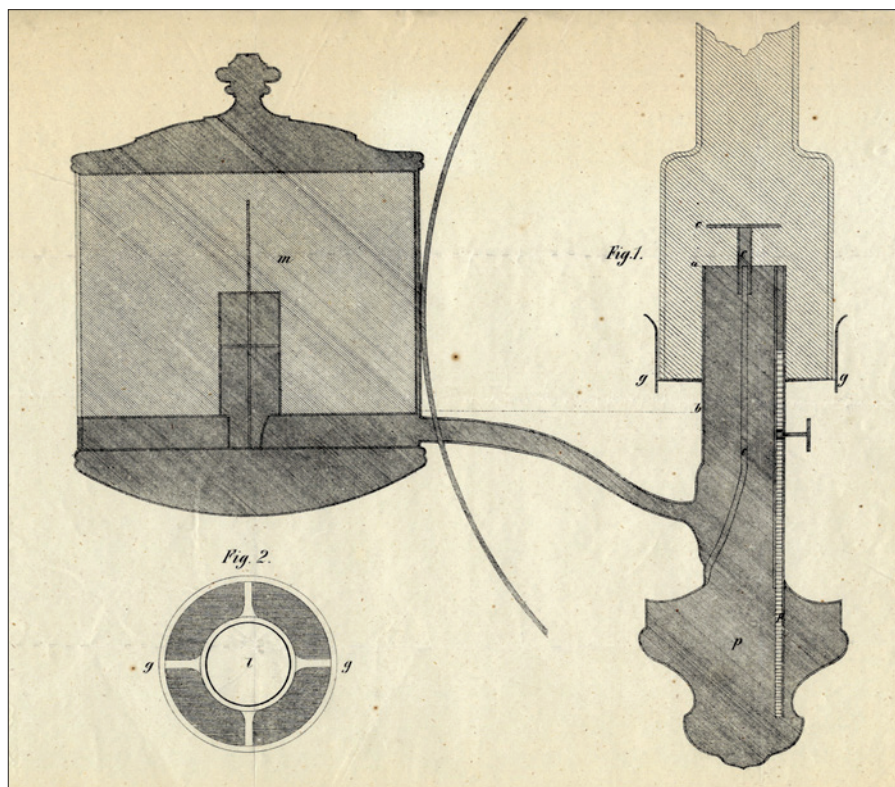
Již od samého počátku byla veškerá péče o lampy veřejného osvětlení zadávána prostřednictvím aukce uchazeči s nejnižší cenovou nabídkou. Dražila se dodávka řepkového oleje, knotů a zvláště i vlastní obsluha – zapalování, zhasínání a čištění lamp, přičemž dražební podmínky se s postupem doby a narůstajícími zkušenostmi z provozu stávaly stále podrobnějšími. Například ve smlouvě

z roku 1839 o zapalování lamp uzavřené s lampářem Vincencem Poledníkem bylo stanoveno, že má lampy zapalovat a řádně čistit, potřeby nutné k čištění si sám obstarávat, obec mu zajistí jen žebřík pro zapalování, a kdyby lampa praskla nebo byla rozbita jeho vlastním přičiněním, musel obstarat novou na vlastní náklady. O dvacet let později, pro sezónu 1859 až 1860, bylo již do podmínek zakotveno, že nájemce se zavazuje, bude-li to vyžadovat denní doba (kromě jasných měsíčních nocí), dávat olej a knoty do lamp, tyto v hodině určené mu městskou radou, zapalovat a dále se starat, aby nevyhasly, pokud je uvnitř olej, a dennodenně lampy čistit. V případě, že by nějaká lampa praskla jeho zaviněním, zavazoval se nahradit ji na vlastní náklady, v případě, že škoda vznikla v důsledku mrazu nebo působení „jiných elementárních sil“, zavazovala se škodu hradit obec. Stejně tak musel nájemce čistit i kandelábrů a lucerny. Olej do lamp byl spolu s knoty uskladněn na radnici, odkud ho lampář odebíral a přitom zároveň obdržel i pokyny, kdy má osvětlení rozsvěcet a zhasínat. V některých smlouvách z jiných let lze nalézt i klauzuli, která zavazovala nájemce uhradit městu vícenáklady s obstaráním náhradního lampáře, kdyby kontrakt nedodržel nebo od něj předčasně ustoupil.

První veřejné osvětlení v Moravské Ostravě se neřídilo předem schváleným rozpisem (např. osvětlovacím kalendářem, jako pozdější osvětlení plynové) a nebylo ani celoroční, bylo z úsporných důvodů omezeno na půl roku zahrnujícího říjen až březen, z toho dokonce jen na dny, kdy bylo zataženo nebo nesvítil měsíc.

Vinou odmítavého postoje krajského úřadu bylo rozšiřování veřejného osvětlení na dlouho pozastaveno. Až z roku 1843 existuje zpráva o nákupu dalších pěti lamp, tentokrát z Opavy od sklenářského a klempířského mistra Müllera po 4 zl. 30 kr. konvenční měny.

Z jedenácti lamp, které by snad byly optimální před sedmi lety, zbyl v té době ovšem již velmi malý počet, zvláště s přihlédnutím k jejich poměrně slabé odolnosti proti povětrnostním vlivům. „Snad ve všech městech je veřejné osvětlení zorganizováno lépe než zde, stávajících jedenáct lamp sotva osvětluje malou část průjezdní silnice a náměstí, a i z těchto nemohou být všechny zapáleny, protože většina skel popraskala mrazem, horkem nebo z nejrůznějších důvodů, jsou zalepeny papírem a při větrném počasí zhasínají,“ konstatoval v lednu 1845 policejní komisař Franz Kremer. Ve své zprávě též upozornil na skutečnost, že pražské lampy jsou větší a dražší než lampy používané tou dobou v Opavě. Šest nových lamp však přesto opět podle pražského vzoru zhotovil zdejší klempíř Eduard



Obr. 2. Lampa na řepkový olej (rok 1859)

Köhler. Rozšiřování veřejného osvětlení bylo vrchnostenskému úřadu v Hukvaldech tentokrát zdůvodněno tím, že byl dostavěn průtah hlavní silnice městem, a také z důvodu blízkého se připojení Moravské Ostravy k železniční trati Severní dráhy Ferdinandovy vyvstala nutnost osvětlovat veřejná prostranství „náležitě a předpisově“.

Koncem roku 1845 bylo tedy v provozu sedmáct lamp a tento počet v následujících letech velmi pomalu narůstal až na 30 v roce 1855. O vlastním stavu veřejného osvětlení v tomto období se však lze dozvědět jen málo, neboť dochovaná agenda obsahuje především protokoly o dražbách jeho údržby. V prosinci 1863, kdy bylo ve městě již 40 velkých petrolejových lamp, zmiňoval lampář ve svém hlášení četné nedostatky; lampy často nebyly řádně upevněny, mnohde chyběly skleněné cylindry a několik lamp nebylo možné zapálit. Vlivem torzovitosti zpráv není možné tvrdit, že šlo o setrvalý stav; vzhledem k většímu počtu lamp lze však přinejmenším již předpokládat jejich rozdělení na lampy půlnoční (zhasínané zpravidla v jedenáct hodin večer) a lampy celonoční, svítící až do ranních hodin, ačkoliv až do zavedení plynových lamp se osvětlovací kalendáře v agendě veřejného osvětlení nevyskytují.

Záměna olejových lamp za petrolejové byla v Moravské Ostravě s největší pravděpodobností skutečně spojena až s rokem 1863, neboť tehdy se poprvé objevila položka za nákup petroleje v městských

účtech. Až do té doby dokládají účty stále používání oleje řepkového.

Petrolejové lampy díky lepší svítivosti byly významným zkvalitněním dosavadního veřejného osvětlení a jejich používání se šířilo v 50. a 60. letech 19. století po celé střední Evropě. Při použití petroleje nebylo třeba instalovat nádržky na vyvýšeném místě nad hořákem, petrolej měl velmi dobrou vztlínavost; naopak z důvodu nebezpečí ze vztlínání výbušných výparů byla nádržka umísťována níž pod hořák, jak je tomu i dnes. Petrolejové lampy byly postupně patentovány v mnoha různých variantách; jakého typu přesně byly lampy zaváděny v Moravské Ostravě, se neví. Z let 1864 až 1865 jsou informace pouze o rekonstrukci těchto lamp, při nichž byly dosavadní kulaté hořáky nahrazeny hospodárnějšími plochými. Ve stejné době bylo zřejmě upuštěno i od dosavadní praxe pronájmu obsluhy veřejného osvětlení a tuto funkci převzal noční hlídač. Práce mu ale ani díky zavedení nového vynálezu nebylo; stále bylo nutné každý den doplňovat zásobu petroleje v nádržkách lamp, měnit knoty a důkladně čistit skla luceren, ale především jednotlivé hořáky, neboť nahromaděné zbytky zuhelnatělého knotu se mohly snadno vznítit a zažehnutím petrolejových výparů ze zásobní nádržky způsobit i výbuch lampy.

Zatímco síť veřejného osvětlení se za necelých třicet let od roku 1836 rozrostla jen málo, proměnilo se samotné město, v mnoha ohledech nikoliv k lep-

šimu. Dokládá to i stížnost sepsaná v listopadu 1863, podle níž městský lampář až dosud ani jednou nezapálil čtyři petrolejové lampy ustavené na Nádražní ulici. Dotyčný lampář jako příčinu uvedl, že po páté hodině večer již nemůže v těchto končinách bezpečně zapalovat lampy, neboť se tam cítí v ohrožení života. Toto zdůvodnění hovoří více než výmluvně

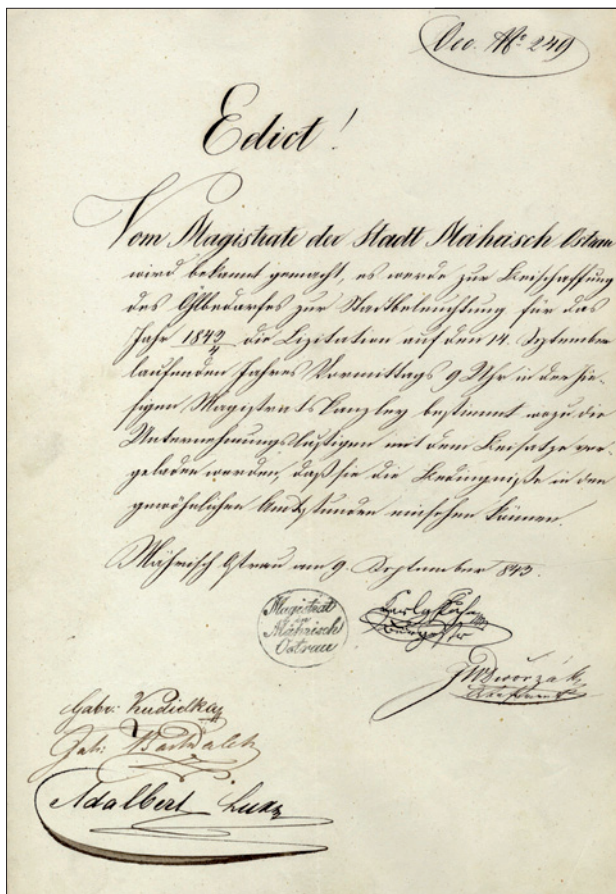
Co se týče řepkového oleje, pohybovala se jeho cena ve 40. až 50. letech 19. století mezi 18 a 22 krejcarů konvenční měny za 1 libru (560 g), přičemž jedna olejová lampa ho za hodinu spotřebovala přibližně 30 g.

Na konci 60. let 19. století, těsně před zavedením plynového osvětlení, kdy bylo ve městě 47 petrolejových lamp, činila

ji jen málo nebo vůbec ne⁶, dostaly litinové kandelábrů a lucerny podle vzoru soudobých lamp plynových. To však plynárna odmítla udělat, neboť tyto lampy stojí tak jako tak v poli nebo na podobných málo frekventovaných místech. Také prý nebylo vhodné stavět je při jejich menší svítivosti na stejně vysoké stožáry jako lampy plynové, a dokonce ani šestiboká lucerna se nezdála být vhodná, protože by údajně vrhala příliš mnoho stínu a snižovala již tak slabý účinek tohoto osvětlení.

Oproti očekávání se petrolejové lampy pro plynárnu nestaly snadným zdrojem dodatečných příjmů; naopak, stížnosti na jejich nefunkčnost byly stále častější a městu poskytovaly další důvody k penalizaci za nedodržení smlouvy. Jejich počet kromě toho neustále rostl, neboť o zřízení veřejného osvětlení žádali nyní spíše obyvatelé odlehlejších lokalit, kam se stále nevyplatilo zavádět plyn. Mezi lety 1887 a 1890 tedy bylo zřízeno dalších devět petrolejových lamp, plynové však sotva tři čtyři. Počet půlnočních petrolejových lamp prý dokonce po určitou dobu převyšoval počet půlnočních lamp plynových. Tento trend byl pro kvalitu veřejného osvětlení velmi nepříznivý, a tak se městské představenstvo na svém zasedání koncem roku 1892 rozhodlo podniknout kroky vedoucí „k redukci nepřiměřeného množství petrolejových lamp“ a jejich nahrazení lampami plynovými. Zbylé petrolejové lampy měly být takové výkonnosti jako jejich plynové protějšky, protože dosud „svítí špatně a je to stejné, jako by nesvítily vůbec“. Přitom „mají hořet stejně jako plynové a nezhasínat při sebemenším závanu větru“. K nelibosti městských radních však výraznější náprava nenastala, naopak, v roce 1894 dosáhlo množství petrolejových lamp svého maxima v počtu 53 kusů, což byla plná čtvrtina všech lamp veřejného osvětlení ve městě.

Až rok 1898, kdy se ve městě rozsvítily první žárovky a obloukové lampy, znamenal prudkou redukci petrolejových lamp zhruba na jednu pětinu (deset až patnáct). Ty však v nejdlehlších částech města i nadále sloužily. Plynárna se jich vzhledem k množství hlášených poruch snažila pokud možno zbavit; navrhovala již v roce 1904, aby je město opět převzalo do své vlastní režie, protože městská policie dokáže prý jejich provoz kontrolovat lépe než úředníci plynárny. Zbývajících několik petrolejových lamp ve Vysokopecní ulici město nakonec převzalo o devět let později. Soudě podle výkazu vyplacených odměn za jejich obsluhu, kterou vykonával některý z místních občanů, přečkaly tyto poslední petrolejky první světovou válku a byly definitivně zrušeny až v roce 1919. Tím se uzavřela i jedna kapitola v dějinách veřejného osvětlení města. ☒



Obr. 3. Vyhláška ostravského magistrátu o konání aukce na dodávku řepkového oleje pro veřejné osvětlení na sezónu 1843 až 1844

roční spotřeba petroleje 1 900 liber (1 064 kg), tedy zhruba 22 až 23 kg na lampu, ročně a cena za libru petroleje se pohybovala v rozmezí 17 až 20 krejcarů. Soudě podle pozdějších údajů spotřebovala petrolejová lampa za hodinu 40 g petroleje.

V roce 1869 v Moravské Ostravě zprovoznila soukromá akciová společnost plynárnu, ovšem ani po zavedení plynového osvětlení nebyly petrolejové lampy rychle zrušeny. Vymizely z historického centra, udržely se však i nadále především v jeho okrajových částech, kam se plynárně nevyplatilo zavádět plynové potrubí. Objevily

se navíc i v nových ulicích nedaleko středu města, kde se nenašel dostatek odběratelů plynu, který by kompenzoval náklady na stavbu plynového vedení.

V roce 1887 plynárna všech 30 dosud provozovaných petrolejových lamp převzala. Město si od tohoto kroku slibovalo jejich lepší údržbu, plynárenská společnost vyšší zisk, neboť provoz petrolejových lamp byl fakticky levnější než provoz lamp plynových, ale podle smlouvy měl být za jejich údržbu vyplácen stejný paušál ve výši 30 zl. za celonoční a 15 zl. za půlnoční lampu ročně. Petrolejové lampy tou dobou osvětlovaly Kostelní náměstí, Přívozskou a Stodolní ulici, čtvrt Fifejdy, Vysokopecní ulici a Františkovo údolí (jižní část Moravské Ostravy, hraničící s Vítkovicemi).

Při předání město požadovalo jakousi všeobecnou estetizaci lamp. Přálo si, aby petrolejky stojící většinou na dřevěných sloupech, „které smyslu pro krásu odpovídá-

o tom, jakou daň muselo město zaplatit za svůj bouřlivý růst. Za třicet let vzrostl počet obyvatel téměř čtyřnásobně a rozvoj průmyslu a dolování s sebou přinesly množství negativních jevů, včetně vysoké pouliční kriminality. Veřejné osvětlení začalo hrát v tomto ohledu stále důležitější roli jako pozitivní faktor, významně ovlivňující bezpečnostní situaci.

Z hlediska nákladů na provoz veřejného olejového a petrolejového osvětlení tvořily v tomto období jejich větší část především výdaje za nákup oleje (později petroleje), knotů do lamp a zbytek (kromě drobných výdajů za knoty a menší opravy) odměna, která byla vyplácena lampáři za rozsvícení, zhasínání a údržbu lamp. Odměna rostla s počtem lamp, při jedenácti lampách v roce 1843 to bylo 20 zl. a v roce 1855 při 30 lampách již 50 zl. konvenční měny, tedy v průměru 110 až 100 krejcarů za jednu obsluhovanou lampu.